

MARIANNE BAKRÓ-NAGY – JOHANNA LAAKSO –
ELENA SKRIBNIK EDITORS:
THE OXFORD GUIDE TO THE URALIC LANGUAGES

A kötet az Oxford University Press 2016 óta megjelenő, *Oxford Guides to the World's Languages* sorozatának harmadik, a 2016-ban megjelent újlatin és a 2020-ban megjelent transzeurázsiai kötetet követő darabja. Monumentális munka, nemcsak fizikai jellemzőiben (A4-es oldalméret, tizenegy deka híján 3 kiló), hanem terjedelmében (54 fejezet 1115 oldalon) és fontosságában is: az első igazán modern, angol nyelvű kézikönyv az uráli (azaz finnugor és szamojéd) nyelvekről, 43 szerzővel, két tartalomjegyzékkel (az egyik rövid, a másik részletes, 34 oldalas), 65 oldalas bibliográfiával és 13 oldalas, kb. ötszáz fogalmat, személy- és nyelvnevet tartalmazó mutatóval. (A kötetre címe – *The Oxford Guide to the Uralic Languages* – rövidítésével, OGUL, utalok alább.) Modernsége szakmai szemléletében rejlik: az uráli nyelveket nemcsak a megszokott leíró és történeti nyelvészeti szempontokból tárgyalja (bár kétségkívül ezek dominálnak), hanem fontos hangsúlyt kap a társadalmi, azaz szociolingvisztikai kontextus is.

A szociolingvisztikai háttér elengedhetetlen az uráli nyelvek 21. századi tárgyalásának esetében: a három „nagy nyelv” (magyar, finn, észt) kivételével ugyanis egyiknek sincs saját országa, mind őshonos, kisebbségi nyelvekről van szó, amelyek nagyobb államnyelvek árnyékában élnek. Közülük a szerencsésebbek Skandináviában, annak is északi területein (számi nyelvek), a többi pedig Oroszországban (például: mordvin, mari, komi, udmurt, manysi, hanti, nyenyec, enyec, nganaszan, szölkup). A kisebbségi lét és az amerikai indián nyelvekkel analóg koloniális történetük meghatározza jelenlegi nyelvi helyzetüket: beszélőik az évszázados domináns helyzetükből kifolyólag kétnyelvűek, és közösségeikben különböző mértékig ugyan, de mindenhol beindult a nyelvsere, azaz az a folyamat, amelynek során egy társadalmilag alárendelt nyelvi közösség néhány generáció alatt a mindennapokban egyre többet használja a többségi nyelvet, és egyre kevesebbet a kisebbségi nyelvet, mígnem az utóbbit a mindennapi érintkezésben már nem is használja (ez a nyelvhalál előtti utolsó fázis). Veszélyeztetett nyelvekről van tehát szó, s csak a Skandináviában beszéltek esetében látható, hogy a nyelvek rendszerszintű támogatása (a nyelvhasználók nyelvi jogainak erősítése, a nyelvek revitalizációját célzó lépések, mint anyanyelvi oktatás stb.) napirenden van a többségi társadalom és az állam részéről.

A szociolingvisztikai komponens erősen jelen van a kötetben: a három tematikus blokkból (az uráli nyelvek kialakulása; nyelvi leírások; általános kérdések és

esettanulmányok) az elsőnek a hat fejezetéből négy (igaz, 100 oldalból csak 40) szociolingvisztikai fókuszú. Izgalmas fejezetek ezek, amelyekhez fogható áttekintések még soha nem jelentek meg uráli nyelvek kézikönyveiben: a magyar, finn és az észti államnyelvvé alakulásáról ír Johanna Laakso, párhuzamosan tárgyalva a három nép függetlenedési folyamatait (a magyarokét a Habsburg-birodalom, a finnekét a svéd, majd pedig az orosz birodalom, az észtekét pedig Dánia, Svédország, Oroszország, majd a Szovjetunió dominanciája alól szabadulva), és az azokkal párhuzamos nyelvi tervezési, standardizációs folyamatokat, valamint a nyelvhasználat jogának alakulását. Annika Pasanen, Johanna Laakso és Anneli Sarhimaa fejezete a kisebbségi uráli nyelvek veszélyeztetettségéről és (helyenkénti) revitalizációjáról szól, empirikus adatokra támaszkodó módon veszélyeztetettségük mértéke szerint rendezve sorba a nyelveket. Ez a skála rendkívül borús képet fest: a kisebbségi uráli nyelveknek mára jóformán nem maradtak egynyelvű beszélői, és jó részükben megszakadt a nyelvek generációk közti átadása is, azaz a fiatalabb generációk csak ritkán beszélnek őket (s ha beszélnek is, többségi nyelvi dominánsak, azaz erősebbik nyelvük az államnyelv). Az oroszországi nyelvpolitikát tárgyalja Konstantin Zamyatin fejezete, a cári Oroszország idejétől kezdve végigkísérve a russzifikációs folyamatokat (amelyek érdekes módon a szovjet uralom első éveiben csillapodtak csak, amikor a kisebbségeket meg kellett nyerni a forradalom ügyének), és részletesen bemutatva a posztszovjet korszak intézkedéseit is, amelyek mára még az ún. autonóm területeken is csak kiüresedett, névlegesen jelen lévő védelmet biztosítanak (míg az orosz nyelv védelme kiemelt figyelmet kap). Johanna Laakso és Elena Skribnik fejezete a kisebbségi uráli nyelvek írásrendszereiről részben ugyanennek a folyamatnak a nyelvi vonatkozásairól szól (többek között a latinalapú írásrendszerek bevezetése utáni nagy cirillesítésről a sztálinizmus évtizedeiben). E négy fejezeten kívül az egyes nyelvekről szóló fejezetek közül több is kitér a beszélők szociolingvisztikai helyzetének részletezésére (négy közülük külön alfejezetben is, több másik pedig anélkül).

A könyv második blokkja 750 oldalon, 32 nyelvi fejezetet tartalmaz, amelyek mindegyike átfogó leíró nyelvészeti képet nyújt az illető nyelv vagy nyelvcsaládi ág jellemzőiről, a nyelvcsalád ágainak sorrendjében, kezdve a számi nyelvekkel, majd pedig a balti finn, permi, ugor, végül pedig szamojéd nyelvekről. A fejezetek mindegyike kitér a nyelv történetére és szerkezetére (hangtanára, alaktanára, mondattanára), valamint tartalmaz egy részletes nyelvi annotációval kísért szövegmintát és a nyelvről szóló legfontosabb források gyűjteményét.

Az OGUL harmadik blokkja közel 200 oldalon, 15 fejezetben összehasonlító általános nyelvészeti fejezeteket sorakoztat fel a nyelvcsalád nyelveinek legfontosabb grammatikai jellemzőiről, beleértve a fonológiát is – például a palatalizációról és a fokváltakozásról (mindkettő szerzője Bakró-Nagy Marianne).

Az OGUL, azon túl, hogy azonos szerkezetű és közel azonos mélységű nyelvi leírásaival nagy szolgálatot tesz az uráli nyelvek iránt érdeklődő nemzetközi nyelvész

társadalomnak – nyelvtörténészeknek, leíró és elméleti nyelvészeknek, tipológusoknak –, hiszen egy helyen közöl modern és részletes leírásokat a tudomány mai közvetítőnyelvén, azaz angolul, lehetővé teszi nyelvkontaktus-hatások összehasonlító vizsgálatát is. A többségi nyelvek mindig hatnak a kisebbségi nyelvekre: ha hatásuk enyhe, akkor csak kölcsönszavak átadásával, ha erős (mint például az oroszországi uráli nyelvek esetében, hiszen erősen orosz domináns társadalmi viszonyok között léteznek), akkor a lexikai kölcsönzésen túl strukturális (azaz nyelvtani) kölcsönhatásokkal is; ha pedig a hatás extrém erős, akkor tipológiailag releváns (azaz alapvető hangtani, alaktani és/vagy mondattani jellemzőiket is megváltoztató) változásokat is hozhatnak. A nyelvi kontaktushelyzeteknek ez a skálája (amelyet Sarah Grey Thomason és Terrence Kaufman 1988-as elméleti kerete adott kezünkbe) a kisebbségi uráli nyelvek esetében erős lexikai és strukturális kontaktushatásokat, esetlegesen pedig tipológiailag is releváns változásokat is jósol. Az OGUL nyelvi fejezeteinek ilyen szempontból való áttekintése pontosan ezt a képet mutatja: a fejezetek szerzői minden esetben szólnak a többségi nyelvi eredetű kölcsönszavakról (terjedelmi korlátok miatt azokat sajnos nem részletezve, de szakirodalmi utalásokat bőségesen megadva), kitérve a kölcsönszavak egy speciális, erősebb kontaktushelyzetben megjelenő csoportjára, a funkciós szavak meglétére is (például: az orosz *u* ,és', *a* ,pedig', *но* ,de', *если* ,ha', *что* ,hogy', *чтобы* ,azért, hogy', *будто* ,mintha', *самый* ,leg-' megjelenik több nyelvben is). A strukturális kölcsönzések nagy számát is dokumentálják a fejezetek. A kisebbségi uráli nyelvekben orosz hatásra új fonémák (például: /f, v, x, ts/, palatalizált mássalhangzók, illetve zöngés mássalhangzók), szótageljei mássalhangzó-torlódások jelennek meg, illetve a legújabb kölcsönszavak már nem adaptálódnak hangtanilag, ami arról árulkodik, hogy beszélőik számára a többségi nyelv hangzása már régen nem idegen. Nyelvtani kölcsönzések is megjelennek (például: az orosz *hu-* névmás előtag, a *he-* ellentétes jelentést jelző melléknévképző), a szórend oroszosan SVO (azaz alany–ige–tárgy) felé mozdul több nyelvben is. Az Oroszországban beszélt kildin számban pedig megjelenik a többes szám második személyű igealakok magázós használata is.

Az OGUL korszakos, nagy mű, amely nyelvészek sokaságának kínál aranybányát vizsgálódásaikhoz. Pont jókor íródott (és jelent meg), amikor az uráli nyelvekkel foglalkozó szerkesztőknek és szerzőknek szakmai életét még nem árnyékolta be ezerféle módon a robbanásig fokozódott nemzetközi helyzet és az abból következő szankciók sokasága.

(Marianne Bakró-Nagy – Johanna Laakso – Elena Skribnik editors: The Oxford Guide to the Uralic Languages. Oxford: Oxford University Press, 2022, pp. 1115)

Fenyvesi Anna

PhD, Szegedi Tudományegyetem, Szeged